

КЛАСИФІКАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ: НАУКОВА ФІКЦІЯ І РЕАЛЬНІСТЬ

Як би люди домовились про терміни, що використовують, то змогли б уникнути більшості непорозумінь.

Рене Декарт

У будь-якій сфері людської діяльності використовуються специфічні поняття, визначення, терміни, дефініції. Вони потрібні для позначення предметів, явищ і процесів об'єктивного світу. Якщо звернути увагу на людську мову, то більшість слів, які ми використовуємо в спілкуванні, будуть саме такими термінами. Не є виключенням і наукова діяльність людини. Можна сказати, що одним з її напрямків є формулювання понять, що потім знаходять свою функціональну реалізацію в інших сферах людської діяльності. Прикладом може бути юридична наука, результати діяльності якої повсякденно впроваджуються в реальне життя: законотворчий процес, юрисдикційна діяльність державних органів і посадових осіб тощо. Саме тут особливого значення набуває необхідність ретельного, точного визначення термінів і понять, що використовуються, їх наукова аргументація. Адже в правовій сфері знаходять своє відображення найбільш важливі цінності людства: загальновизнані принципи і правила поведінки, невід'ємні права і свободи людини і громадянина тощо.

Одним з напрямків наукових досліджень є формулювання (створення) різноманітних класифікацій. Розподіл будь-яких явищ на види проводиться з метою поглибленого вивчення певної властивості предмета дослідження. Цим пояснюється багатоманітність класифікацій складних державно-правових явищ, адже чим більше аспектів, граней у предмета дослідження, тим більше підстав для класифікації, розподілу його на певні види. Прикладом можуть бути класифікації норм права. Як явища багатогранні вони надають можливість науковцю визначати багато критеріїв для класифікації: функціональна спрямованість, метод правового регулювання, функціональне призначення, характер приписів тощо [1, 65; 12, 346–363]. Такі дослідження надають можливість розглянути предмет дослідження з різних кутів зору, вивчити його аспекти, що помітні лише в подібному протиставленні. Але нерідко діяльність по класифікації тих чи інших державно-правових явищ проводиться з порушенням елементарних правил використання логічних прийомів й методів дослідження взагалі. Іноді в класифікації вкрадаються прикрі помилки іншого плану, де автор для підкреслення певної властивості того чи іншого виду використовує термін, який, на його думку, посилить відмінності між видами. Однак при цьому в загальній теорії держави і права цей термін може мати інше значення за логічним об'ємом. Здивування викликає те, що згодом подібна класифікація

стає загальноприйнятою, незважаючи на подібну помилку. З цих позицій вбачається актуальною необхідність детального розгляду і у ряді випадків переосмислення теоретичних положень, які раніше з різних причин, перш за все, ідеологічних та політичних, утвердились без належного теоретичного обґрунтування і певний час сприймаються як істина, що не потребує будь-якої аргументації [8, 11].

У загальній теорії права прийнято розподіляти юридичні факти, тобто конкретні життєві обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин, за багатьма критеріями. Зазначена ситуація існує з розподілом юридичних фактів на види по відношенню до волі суб'єктів:

– події, тобто конкретні життєві обставини, які не залежать від волі людини (наприклад, стихійні лиха);

– дії, тобто конкретні життєві обставини, які залежать від волі людини (подання заяви про прийом на роботу, вчинення правопорушення) [2, 82; 3, 142; 10, 285; 11, 370; 13, 232].

На нашу думку, термінологічне позначення другого виду юридичних фактів не відповідає змісту цієї групи. Іноді терміни, як будь-яке інше слово, мають власний зміст, такий, що іноді не збігається з визначенням. У такому разі первинними є визначення, а зміст терміна — не має значення. Для усунення подібних суперечностей деякі автори використовують слова іншої мови, ніж та, на якій викладається поняття [5, 5]. Однак в наведеній класифікації ситуація дещо інша. Термін «дії», що використовується в даному випадку, тягне за собою звуження обсягу конкретних життєвих обставин, що виникають по волі певних суб'єктів (тобто другої групи юридичних фактів у зазначеній класифікації). Мається на увазі, що до складу цієї групи повинні входити не лише дії, тобто активна, відома і вольова поведінка суб'єкта, а й бездіяльність — свідоме, вольове утримання суб'єкта від вчинення певних дій. На нашу думку, термін «дії» використовується для посилення розмежування юридичних фактів на види: зроблена спроба акцентувати увагу саме на волевиявленні суб'єкта. Однак ми вважаємо, що забарвлення наукових абстракцій емоційним, чуттєвим впливом у даному випадку невиправдане. Але дане термінологічне позначення увійшло у звичку як у науковців, так і у викладачів і використовується як у науковій діяльності та юридичній літературі, так і в навчальному процесі. Деякі автори, навіть при проведенні спеціального дослідження класифікації юридичних фактів за даною ознакою, не звертають уваги на неточність визначення другої групи, однак при цьому здійснюють подальший розподіл юридичних фактів на види в межах цієї групи [6, 29–33].

Обидві форми поведінки суб'єкта (активна і пасивна) в загальній теорії права об'єднуються одним родовим поняттям і носять назву «діяння» [10, 280]. Ми пропонуємо використовувати цей термін для означення другої групи юридичних фактів, виникнення яких залежить від волі суб'єкта (далі у статті застосовується саме цей термін). Як обґрунтування нашої наукової позиції пропонуємо розглянути співвідношення юридичних фактів-діянь і правової поведінки.

При розподілі юридичних фактів на види по відношенню до волі суб'єктів друга група юридичних фактів, а саме діяння, збігаються з поняттям правової поведінки, тобто соціально-значимої поведінки індивідуальних чи колективних суб'єктів, яка контролюється їх свідомістю і волею, передбачена нормами права і тягне за собою юридичні наслідки [11, 414; 13, 234–235]. На користь такої точки зору вказує те, що і друга група юридичних фактів і правова поведінка є свідомою, вольовою діяльністю індивідуальних чи колективних суб'єктів, що тягне за собою юридичні наслідки у вигляді виникнення, зміни чи припинення правовідносин. Тобто об'єктивний прояв правової поведінки і юридичний факт, що виник по волі певного суб'єкта, в даному випадку збігаються.

Звернемо увагу на класифікацію правової поведінки за способом детермінації:

- активна поведінка, яка полягає в здійсненні суб'єктом права певних дій як складових елементів діяльності для досягнення певних результатів;
- пасивна поведінка, яка полягає в утриманні від здійснення певної діяльності.

Беручи до уваги, що будь-яка правова поведінка є свідомою і вольовою, то її видові групи в зазначеній класифікації є, відповідно, діями та бездіяльністю. Враховуючи тотожність правової поведінки і юридичних фактів, що залежать від волі суб'єктів права (див. вище), ми можемо за аналогією зробити такі висновки: якщо правову поведінку можна розподілити на активну і пасивну, інакше кажучи, на дії і бездіяльність, то і зазначена група юридичних фактів повинна мати два відповідних види. Таким чином, при класифікації юридичних фактів за відношенням до волі суб'єктів, із збереженням традиційного термінологічного позначення другої групи як «дії», бездіяльність лишається поза межами такої. Але ж видові групи будь-якої класифікації повинні охоплювати всі прояви та форми предмета дослідження, в іншому разі класифікація втрачає сенс.

Пропонуємо докладніше розглянути правову поведінку як зовнішній прояв свідомості та волі певного суб'єкта, а саме її склад — встановлену нормативними актами сукупність юридичних ознак об'єктивного і суб'єктивного характеру. На нашу думку, слід звернутись до наукових розробок, що використовуються в науці кримінального права, яка в силу об'єктивної необхідності приділяє цим дефініціям значну увагу. Мається на увазі, що кримінальне право здійснює охорону найбільш важливих для суспільства і держави суспільних відносин. Відповідно до цього, кримінальне право передбачає застосування більш суворих засобів юридичної відповідальності за порушення нормативно-правових приписів, ніж будь-яка інша галузь права. Таке виключне положення фактично зобов'язує науку кримінального права приділяти пильну увагу певним видам правової поведінки — злочинам.

До елементів складу правової поведінки можна віднести:

- об'єкт — це суспільні відносини, що зазнають впливу внаслідок діяльності суб'єкта;
- об'єктивна сторона — це зовнішній прояв поведінки суб'єкта, тобто його дія або бездіяльність;

– суб'єкт — це особа, організація або інше утворення, які характеризуються певною правосуб'єктністю;

– суб'єктивна сторона — це психічне ставлення суб'єкта до своєї діяльності та її наслідків [11, 415; 9, 129; 4, 4; 14, 71].

У відповідності з предметом нашого дослідження пропонуємо звернути увагу на зовнішній прояв поведінки суб'єкта — об'єктивну сторону. У науці кримінального права до основних елементів об'єктивної сторони злочину відносять діяння, тобто винну, карану, протиправну та суспільно-небезпечну поведінку суб'єкта, що може мати дві форми прояву: дія або бездіяльність.

Дія визначається як активна, суспільно небезпечна, протиправна поведінка винної особи [7, 105–110; 3, 29; 15, 214]. Бездіяльність — як суспільно небезпечна поведінка особи, що виявляється в ухиленні від дій, які вона повинна була і могла здійснити в силу закону чи взятого на себе зобов'язання [7, 110–112; 3, 30; 15, 206].

Як ми бачимо, обидві форми прояву поведінки суб'єкта (дія і бездіяльність) володіють певними спільними рисами, які набувають у контексті нашого дослідження вирішального значення: в будь-якому випадку поведінка індивідуальних або колективних суб'єктів є свідомою і вольовою.

Вбачаються обґрунтованими такі висновки: і дії, і бездіяльність ми можемо поєднати в єдину групу під назвою «діяння» і запропонувати використовувати останню як назву другого виду юридичних фактів при їх класифікації за відношенням до волі суб'єктів.

Література

1. Алексеев С. С. Общая теория права: Курс в двух томах. — М.: Юрид. лит., 1982.
2. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. — М.: ПЮРМА-ИПФРА * М, 1998.
3. Большой юридический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутеких. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ИПФРА-М, 2002.
4. Егоров В. С. Понятие состава преступления в уголовном праве: Учеб. пособие. — М.: Моск. психол.-социал. ин-т: МОДЭК, 2001.
5. Егоров С. Н. Аксиоматические основы теории права. — С.Пб.: Лексикоп, 2001.
6. Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права // Право України. — 2003. — № 7. — С. 29–33.
7. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Бауліп, В. І. Борисов та ін.; За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К.; Х.: Юрітком Інтер: Право, 2002.
8. Лисенков С. Л. Процес реалізації суб'єктивних прав: наукові фікції та реальність // Матеріали міжнародної наукової конференції «Проблеми права на зламі тисячоліть» / М-во освіти і науки України. Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2001.
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Т. 1. Загальна частина / За заг. ред. М. О. Потєбська, В. Г. Голчаренка. — К.: Форум, 2001.
10. Общая теория государства и права. Академический курс: В 2 т. Т. 2. Теория права / Под ред. М. П. Марченко. — М.: Зерцало, 1998.
11. Скакун О. Ф. Теория держави і права: Підручник: Пер. з рос. — Х.: Консум, 2001.
12. Сурилов А. В. Теория государства и права. — К.; О.: Выща шк., 1989.
13. Теория держави і права: Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копсичников, С. Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. В. В. Копсичникова, С. Л. Лисенкова. — К.: Юрітком Інтер, 2002.
14. Трайнин А. Учение о составе преступления. — М.: Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1946.
15. Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 2. Д-Й / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 1999.